

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 11, Ocak/January 2024, ss. 191-206.

Geliş Tarihi–Received Date: 09.12.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 11.01.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJYAN) TÜRKİYE’DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

10.53718/gttad.1402610

DİLKER TÜRKMEN*

ÖZ

Yüzyıllar boyunca kadim bozkır kültürünün temsilcisi olan ve bağımsız yaşamından ödün vermeyen Türkler, geniş coğrafyalara dağılmanın sonucunda birlikten yoksun hale gelmiştir. Karadeniz’in Kuzeyinden batıya göç edenler ile Hazar’ın güneyinden göç edenler hem siyaseten hem de kültürel olarak bölünmüştür. IX. yüzyıldan itibaren devletleşme sürecine giren Rusya, Kuzey Türkleri için tehdit olmaya başlamıştır. XIII. yüzyılda Moğolların tarih sahnesine çıkması ve Altın Orda Devleti’nin Deşt-i Kıpçak’a hâkim olması iki yüzyıl boyunca Rusya’nın güneye inmesine mâni olmuştur. Altın Orda Devleti’nin zayıflamasıyla birlikte Kırım, Kazan, Kasım, Astarhan gibi hanlıklar kurulmuştur. Rusya’nın “sıcak denizlere inme emelleri”, bu hanlıkların ortadan kaldırılmasını gerektiriyordu. Nitekim 1552 yılında Kazan Hanlığı’nın işgali ile başlayan Rusya’nın Türk topraklarını işgal süreci XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir. Rusya’nın bu yayılma siyaseti Karadeniz’in kuzeyi, Balkanlar, Kafkasya ve Türkistan istikametinde gerçekleşmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında I. Petro’nun revize ettiği Rus ordusu, kısa süre içerisinde Batı’nın savaş teknolojisi ile donatılmıştır. Birlikten yoksun olan ve savaş teknolojisinin gerisinde kalmış bulunan Türklerin bu ordu karşısında başarı sağlama şansı olmamıştır. Rus ilerleyişini savaarak durduramayacağını anlayan Türk aydınları, mücadeleye kalem ve kâğıt ile devam etme yolunu seçmişlerdir. Özellikle Tatar aydınları, uyguladıkları eğitim politikalarıyla bilinçli bir neslin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Rusya’nın Türk boylarını bölmek için ortaya attığı, lehçe farklarına dayalı yeni dil yaklaşımına karşı birlik olmanın önemi ortaya çıkmıştır. Türk dünyasının en önemli fikir adamlarından biri olan İsmail Gaspiralı çıkarmış olduğu Tercüman gazetesiyle bu birlikteliğin gerekliliğini bütün Türk coğrafyalarına duyurmuştur. Gaspiralı, uygulamış olduğu *Usul-ü Cedit* sayesinde kısa sürede okuma yazama öğretmek binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Ayrıca “*Dilde, İşte, Fikirde, Birlik*” sloganı; Türk dünyası birliğinin sembolü, kurtuluşunun yegâne formülü haline gelmiştir. Gaspralı’nın Bahçesaray’da başlattığı yayın faaliyetleri kısa süre içerisinde bütün Türk coğrafyasına dağılmıştır. Muhaceret yolunu seçen Türk aydınları farklı ülkelerde yayın faaliyetlerine devam etmiştir. Osmanlı ve ardından gelen genç Türkiye bu bağlamda önemli bir yayın merkezi olmuştur. Rusya’dan bağımsızlığını kazanmak isteyen ve bu isteklerini dünya kamuoyuna duyurmak için var gücüyle yayın yapan Rusya Türkleri, Türkiye’yi ikinci vatan olarak görmüşlerdir. Türkiye’de çıkan dergilerin isimleri ve süreleri dönemin koşullarına göre belirlenmiştir. Bağımsızlık arayışında olanların durağı olan Türkiye, bazı zamanlarda bu gazeteleri yasaklamış bazı zamanlarda ise desteklemiştir. Kendi dış politikası çerçevesinde olayları değerlendirmek durumunda olan Türkiye dönemin şartları neyi gerektiriyorsa o şekilde hareket etmiştir. Türk dünyası aydınları ise her zaman için olayın farkında olmuş Türkiye’yi kardeş vatan olarak görmüştür. Yayınların içeriğinde sadece siyasi mesajların değil, kültürel mevzuların ve Türkistan’dan haberlerin de bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Muhacir Rusya Türklerinin, Rusya’ya karşı kamuoyu oluşturmak üzere Türkiye’de yaptıkları yayın faaliyetlerini incelemek ve değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Rusya Müslümanları, Kırım (Tatar) Göçmenleri, Kafkasya Göçmenleri, Azerbaycan Göçmenleri, Muhacir Basın, Bağımsızlık Arayışı.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE, E-Posta: turkmen_1987@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9193-9907.

EFFORTS OF RUSSIAN TURKS (CRIMEA, AZERBAIJAN) IN FORMING PUBLIC OPINION
IN TURKIYE: PUBLISHING ACTIVITIES

ABSTRACT

Throughout centuries, the Turks, representatives of the ancient steppe culture, resiliently maintaining an independent way of life, have found themselves lacking unity due to dispersal across vast territories. Those migrating from the north of the Black Sea and from the south of the Caspian Sea have become politically and culturally divided. Russia, which embarked on the state formation process from the 9th century onwards, started posing a threat to the Northern Turks. The emergence of the Mongols in the 13th century and the dominance of the Golden Horde over the Desht-i Kipchak prevented Russia from advancing southward for two centuries. With the weakening of the Golden Horde, Khanates such as Crimea, Kazan, Kasim, and Astrakhan were established. Russia's aspirations to expand towards "warm seas" necessitated the eradication of these Khanates. Indeed, the process of Russia's occupation of Turkish lands, which began with the occupation of the Kazan Khanate in 1552, continued until the last quarter of the 19th century. Russia's expansionist policy manifested in the north of the Black Sea, the Balkans, the Caucasus, and Turkestan. At the beginning of the 18th century, Peter the Great's reformed Russian army swiftly adopted Western warfare technology. The Turks, lacking unity and lagging behind in warfare technology, had no chance of success against this army. Turkish intellectuals, realizing they couldn't halt Russia's advance through warfare, chose to continue the struggle through the pen and paper. Particularly, Tatar intellectuals contributed to the emergence of a conscious generation through their educational policies. The importance of unity against Russia's newly proposed language approach based on dialect differences for dividing the Turkic peoples became evident. İsmail Gaspıralı, one of the most prominent thinkers of the Turkic world, advocated the necessity of this unity throughout all Turkic territories through his publication, the *Tercüman* newspaper. Through his *Usul-i Cedit* method, Gaspıralı rapidly taught thousands of students to read and write. Additionally, the slogan "*Unity in Language, Labor, Thought*" became the symbol of unity in the Turkic world and the sole formula for liberation. Gaspıralı's publishing activities, initiated in Bahçesaray, quickly spread throughout the entire Turkic geography. Turkish intellectuals who chose the path of migration continued their publishing activities in different countries. The Ottoman Empire and subsequently the young Republic of Turkiye became significant publishing centers in this context. The Russian Turks, eager to gain independence from Russia and fervently publicize their aspirations to the world, considered Turkiye as a second homeland. The names and duration of the journals published were determined according to the conditions of the time. Turkiye, a destination for those seeking independence, sometimes banned these newspapers and at other times supported them. Turkiye, evaluating events within the framework of its own foreign policy, acted in accordance with the requirements of the era. Intellectuals of the Turkic world have always been aware of the situation and regarded Turkiye as a fraternal homeland. It is observed that the contents of these publications include not only political messages but also cultural subjects and news from Turkestan. The purpose of this study is to examine and evaluate the publishing activities conducted by the migrant Russian Turks in Turkiye to shape public opinion against Russia.

Keywords: Turkic World, Russian Muslims, Crimean (Tatar) Migrants, Caucasus Migrants, Azerbaijani Migrants, Migrant Press, Quest for Independence.

GİRİŞ

XVI. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya sınırları içerisine dâhil edilen genelde Müslüman-Türk asıllı milletlerden oluşan, kültürü ve dili büyük oranda ortak çatı altında birleşen topluluğa Rusya Türkleri denilmektedir. Timur'un zayıflatmasından sonra yıkılan Altınordu Devleti'nden hemen sonra, Türklerin büyük bir bölümü Osmanlı Devleti çatısı altında imparatorluk haline gelip medeniyetini en yüksek seviyeye çıkartırken diğer tarafta kuzeydeki Türkler, Çarlık Rusya'nın himayesi altına girmekle karşı karşıya kalmıştır. Rus istilasından önce Kuzey Türklerinin bulunduğu bölgelerde Kazan, Kırım, Astrahan, Kasım ve Sibir gibi hanlıklar mevcuttu.¹ Hanlıklar kendi içerisinde mücadele halinde olduklarından etkili güç olamıyorlardı. Bu arada iç mücadelelerini sona erdiren Ruslar, Batı tekniğinden, Türk hanlıkları arasındaki kavgalardan ve her hanlığın kendi içindeki entrikalardan yararlanmasını bilmiştir.² 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın, Çar IV. İvan tarafından ele geçirilmesinden sonra Rusya artık Türk dünyası üzerine açılma imkânını bulmuş ve yalnız Rus halkının yaşadığı bir devlet olmaktan çıkarak imparatorluğa dönüşmüştür.

Kazan Hanlığı'nın alınmasından sonra Çarlık Rusya, Astarhan Hanlığını da 1566 yılında işgal ederek, Rusya'nın sınırlarını İdil ve Ural nehirlerinin döküldüğü Hazar Denizi'ne kadar ulaştırmıştır.³ Ruslar, Kazan ve

¹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK, Ankara 1999, s. 3.

² Tefik Evcı, *Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2006, s. 4.

³ Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, s. 52.

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJCAN) TÜRKİYE'DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

Astarhan hanlıklarını aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne sınır olmuşlar, bir taraftan Kafkaslarda Terek Nehri boyuna, diğer taraftan Azak Kalesi dolaylarına kadar gelmişlerdir.⁴ Bu aşamadan sonra Mareşal Stoganov'un desteklediği Rus Yermak Kazakları, Uralları geçerek 1558-1582 yıllarında Sibirya'yı ele geçirmişlerdir. Asya'daki bu hızlı yayılma XVII. yüzyılda kısmen durakladıysa da işgallerin ardı arkası kesilmemiştir. 1628'de Yukarı Yenisey boyundaki Kırgızlar, 1634'te Astarhan ile Kırım arasında yaşayan Nogay Uygurları Rus idaresini tanımışlardır. Türk toprakları üzerindeki Rus işgali XVIII. yüzyıla girilirken hız kaybetmeden devam etmiştir. Sıcak denizlere ve güneye inme politikasını her daim gündemde tutan Rusya, XVIII. yüzyılda güneye ve doğuya doğru yayılışını iki eksen üzerinde gerçekleştirmiştir.⁵ Bu ilerleyişin birincisi Karadeniz'in her iki tarafından (Balkanlar-Kafkaslar) Osmanlı İmparatorluğu topraklarına, ikincisi de Türk dünyasının kalbi konumundaki Türkistan yönünde Kazak bozkırlarına doğru olmuştur. Bu tarihten sonra Urallar'dan Tanrı dağlarına, Sibirya'dan Türkistan çöllerine kadar uzanan coğrafya Rus yayılma alanını oluşturmuştur.⁶ 1731'de Küçük Cüz Rusya'ya bağlanmış, 1783'te Kırım ilhak edilmiş, 1859'da Kuzey Kafkasya, 1865'te Taşkent, 1868'de de Buhara Hanlığı Rus hâkimiyetine girmiştir. 1873'te Hive Hanlığı ve 1876'da Hokand Hanlığı Rus hâkimiyetine girmek zorunda kalmıştır. 1880-1884'te⁷ Türkmenistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra artık Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar hariç bütün Türk dünyası Rusya hâkimiyeti altına girmiş bulunuyordu.⁸ XX. yüzyılın başlarına geldiği zaman Çarlık Rusya'nın hâkimiyet sahasının önemli bir bölümünü Türk dünyası oluşturmaktaydı.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rusya Türklerinin Kültürel Alandaki Çalışmaları

Hazar'ın güneyinden batıya göç eden Oğuz Türkleri büyük devletler kurmuştur. XI. yüzyılda kurulan Büyük Selçuklu Devleti ve ardılı olarak kabul edilen Anadolu Selçuklu Devleti Türk kültürünün batıya taşınmasına büyük hizmetler etmiştir. Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi'nin öğretileri Horasan Erenleri vasıtasıyla Anadolu'nun dört bir yanına yayılmıştır. Yüzyıllar boyunca Anadolu'ya hükmeden ve cihan imparatorluğu kurmayı başaran Osmanlı Devleti Batı Türklüğünün en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Tarihi süreç içerisinde hem Osmanlı Devleti hem de Orta Asya'da kurulan hanlıklar her zaman için Türk kültür bağlarının korunması yönünde önemli çalışmalar yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin son asrında istibdat rejimiyle dikkat çeken II. Abdülhamid'in 1876'da Meşrutiyet'i ilan etmesinden sonra bunun yankıları Türk dünyasında sevinçle karşılanmış ama meclisin kısa bir süre sonra kapatılmasının ardından 1908 yılında tekrar açılmasına kadar bu sevinç sekteye uğramıştır.

Genellikle Kuzey Türkistan'da yaşayan hem dini hem de ırki açıdan Osmanlı Türkleri ile kardeş olan Rusya Türkleri, II. Meşrutiyet'in ilanı karşısında büyük bir heyecan duymuşlardır. Rusya Türkleri II. Meşrutiyet'in ilanını; Avrupalılar tarafından parçalanması öngörülen Osmanlı Devleti'nin önce kendisini, daha sonra bütün İslam âlemini yeniden canlandırmasının en önemli adımı olarak görmüşlerdir. Bağımsızlık yolunda silahla zafer kazanamayacaklarını anlayan ve kalemle mücadele etme yolunu seçen Türk dünyası aydınları, Türklük ve İslam âleminin geleceği için ümitlenmişlerdir.⁹ Rusya Türklerine ait basında Osmanlı Meşrutiyeti hem iç ve dış siyaset hem de geniş planda dünyaya ve özellikle İslam âlemine yapacağı etki açısından ayrıntılarıyla incelenmiştir.¹⁰ Çarlık Rusya'nın demir parmaklıkları ardına hapsedilen ve çıkış yolu bulmak için dünyanın dört bir yanına dağılan Rusya Türkleri için Osmanlı'nın atacağı her adım hayati derecede önemli olmuştur. Dolayısıyla her türlü baskıya rağmen Meşrutiyetin ilanı ile ilgili duydukları memnuniyeti dile getirmekten hiç çekinmemişlerdir. Kaşgar'dan Tuna'ya, Kırım'dan Kafkasya'ya kadar bütün Türk coğrafyası bağımsızlık umudunu Osmanlı'ya bağlamıştır. Rusya'nın dış ilişkilerde attığı her adım ve girdiği her savaş Türk dünyası aydınları tarafından yakinen takip edilmiştir. 1905 Rus-Japon Savaşı sonrasında Rusya'nın mağlubiyet alması Türkler için büyük bir umut olmuştur. Çar'ın yetkilerinin sorgulandığı bu dönem bağımsızlığa giden bir süreç olarak algılanmıştır. Nitekim Rusya Türklerinde serbestlik yılları olarak bilinen 1905-1907 yıllarında büyük bir yayın patlaması olmuştur.¹¹ Bu yayınların içeriği incelendiği zaman görülecektir ki Türk dünyası

⁴ Devlet, *age*, s. 4.

⁵ Mehmet Yetişgin, "Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2006, s. 687.

⁶ Çapraz, *agm*, s. 52.

⁷ Türkistan topraklarında Rusya'ya karşı en çetin mukavemetlerden birini Türkmenler yapmıştır. Yüzyıllar boyunca bağımsız yaşamış olan ve Rus himayesine girmek istemeyen Türkmenler, Rus mibzerine karşı göğsünü siper etmiştir. 1881 yılında cereyan eden Göktepe savaşı Rusya'nın en kanlı işgallerinden biriyle neticelenmiştir. Kadın, çocuk, yaşlı, genç ayrımı gözetmeksizin binlerce kişi Rus askerleri tarafından kılıçtan geçirilmiştir. Böylesine kanlı bir işgalin gerekçeleri farklı olsa da Türkistan coğrafyasının tamamında Rus hâkimiyetinin kesin olarak başladığı karanlık dönemlerin başlangıcı olduğu açıktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orazpolat Akayev, "Rus ve Sovyet Rejimine Karşı Mücadele Eden, Türkiye ile Bağlantılı Olan Türkmen Muhafifler", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmet Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, s. 24.

⁸ Devlet, *age*, s. 4.

⁹ İhsan Demirbaş, *Rusya Türkleri (Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları) ve Rus Basınında II. Meşrutiyet (1908-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 1.

¹⁰ İhsan Demirbaş, "Rusya Türklerinin II. Meşrutiyet'e Bakışları Hakkında Notlar (1908-1909)", *Divân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 24, 2008, s. 186.

¹¹ Devlet, *age*, s. 167.

aydınları Rus-Japon savaşını bir şans olarak değerlendirmiştir. Rusya'da ilan edilen Duma Meclisi'ne Türk dünyası içerisinde delegelelerin gönderilmesi ve bağımsızlık isteklerinin dillendirilmesi de bunun bir göstergesidir.

2. Rusya Türklerinin Anadolu'ya Göçleri ve Türkiye Düşünce Hayatına Etkileri

Türkistan'dan bugünkü Türkiye'ye göçler 1875'te Buhara, 1876'da Hive ve daha sonrasında diğer hanlıkların da yıkılmasıyla başlamıştır.¹² Kazan Hanlığı'nın 1552 yılında Ruslar tarafından yıkılmasından sonra başlayan Türk topraklarının işgali XIX. yüzyıl sonuna kadar devam etmiş bu süre zarfında, Türk dünyasının yegâne güç olarak gördüğü Osmanlı Devleti sürekli göç almıştır. Her ne kadar Türk devleti olsa da Osmanlı Devleti homojen bir toplumsal yapıya sahip değildi. İçerisinde barındırdığı çok farklı dil, din ve milletten müteşekkil görünen tablosuna, XIX. yüzyıldan itibaren Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan aldığı göçlerle yeni unsurlar eklenmiştir.¹³ Türk dünyası içinde önemli bir yere sahip olan Tatarlar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı yıllarında yoğun bir şekilde Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Aynı şekilde 1901 yılında da Tatar göçleri tekrarlanmıştır. Bu göçler sırasında 5.000 kadar Tatar'ın Osmanlı topraklarına yerleştiği bilinmektedir. Daha sonra Sovyet döneminde de büyük ölçekli olmasa da Tatar göçmenler Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir.¹⁴

Rusların Türk toprakları üzerinde yayılmasının bir sonucu olarak Karadeniz'in Kuzey'inde yaşayan Türklerin Anadolu'ya göç etmesi kaçınılmaz olmuştur. 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi Türk göçlerinin başlamasındaki en büyük etkidir. Osmanlı Devleti günün zor koşullarına rağmen, muhacirlere her türlü desteği vermeye gayret etmiştir. Devlet doktor, ilaç temini gibi konularda gerekenin yapılması için mahalli idarelere emirnameler göndermiştir. Devlet kadar halk da soydaşları için ellerinden gelen yardımı yapmaktan kaçınmamıştır. Fakat Anadolu'daki iskân memurlarının yetersizliklerinden ve gevşekliklerinden kaynaklanan bazı nahoş durumlar da ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde iskân edilemeyen muhacirler, Anadolu halkının yardımları ve misafirperverlikleri sayesinde ayakta kalabilmişler ve ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdir.¹⁵ Her ne kadar zor şartlar altında göç etmiş ve yerleşmiş olsalar da bu Türkler Anadolu'nun düşünce hayatına büyük katkı sağlamışlardır. Özellikle XIX. yüzyılda başlayan Türk dünyası aydınlanması dikkate değer ölçüde bu göçmenlere entelektüellik kazandırmıştır. İsmail Gaspıralı'nın 1881'de *Tonguç* adlı dergiyi başlattığı yayın faaliyetleri *Şafak*, *Kamer*, *Güneş*, *Yıldız*, *Ay*, *Mirat-ı Cedit* dergileriyle devam etmiştir. Gaspıralı, 1883'te Bahçeşaray'da (Kırım) *Tercüman Gazetesini* çıkartma izni almıştır.¹⁶ O'nun uzun emek verdiği basın faaliyetleri Rusya Türklerinin dünya görüşüne büyük katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Gaspıralı'dan sonra gelen aydınlar gerek basın yoluyla gerekse siyaseten haklarını savunmuşlardır.

I. Dünya Savaşı sebebiyle Rusya Türkleri ile Türkiye Türkleri arasındaki bağlar önemli ölçüde kopmuş bu da basın yayın hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu arada Türkiye'de *Türk Yurdu Dergisi* ve *Türk Ocakları*'nın faaliyetleri devam etmiştir. Türk dünyasının içinde bulunduğu durumu yansıtmaya bakımından bu dergi oldukça önemlidir. Fakat bu yayınlar da güvenilir bilgilere ulaşmada oldukça zorlanmıştır. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti içerisindeki yenilikçi düşünceler Kırımlı gençleri de etkilemiş, birçok Kırımlı genç İstanbul'a gelerek yüksek tahsil yapmak istemiştir. Aynı zamanda bu dönemde Rusya Türklerinden diğer memleketlerde bulunanlar da bu talep doğrultusunda İstanbul'a gelmiştir. 1908 İnkılâbı öncesi İstanbul'a gelen Kırımlı gençlerin sayısı 100 civarındadır. Türkiye'ye eğitim almak maksatlı gelen bu öğrencilerin arasında daha sonra önemli bir isim olacak olan Cafer Seydahmet Kırimer'de (1889-1960) bulunuyordu. Bu öğrencilerin çoğunluğu yenilikçi düşüncelerin etkisinde kalmış Jön Türklerin fikirlerinden etkilenmişlerdir.¹⁷ Bütün bunlar yaşanırken İstanbul'da Rusya Türklerinden bazıları yayın faaliyetlerine girişmiştir.¹⁸ Sadece Osmanlı Devleti'nin değil Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türk dünyası aydınları için Türkiye'nin kapıları da ardına kadar açılmıştır.

3. Rusya Türklerinin Basın Yayın Faaliyetleri

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni çöküntüden kurtarmayı amaçlayan ve Türkçülük fikrinin baş mimarlarından olan Yusuf Akçura, fikrî-edebî faaliyetleri Türkiye'de ilk kez tanıtımların başında gelmektedir. O, Türkiye ile Türk dünyası arasındaki kültürel ilişkilerin canlanmasında etkili bir rol oynamıştır.¹⁹ Akçura, 1905'te Türk-Tatar taleplerinin Rus Hükümeti'ne bildirilmesi için seçilen dört kişilik komisyonda görev almıştır.

¹² Evci, *age*, s. 69.

¹³ H. Murat Arabacı, "1783 Yılından Sonra Kırım Türklerinin Osmanlı Devleti İle Kültürel İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2008, s. 66.

¹⁴ Lowell Bezanis, "Soviet Muslim Emigres in The Republic of Turkey", *Central Asian Survey*, Volume 13, Issue 1, 1994, s. 97.

¹⁵ Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilgi*, S. 46, Yaz 2008, s. 39-40.

¹⁶ Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu, "İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali", *History Studies*, C. 1, S. 1, 2009, s. 300.

¹⁷ H. Murat Arabacı, "Türkiye'de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2008, s. 48.

¹⁸ Ayşe Pul, "Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, 2011, s. 420.

¹⁹ Yılmaz Özkaya, "Rusya Müslümanlarının Türkiye'de Tanıtılmasında Yusuf Akçura'nın Rolü", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 23, 2007, s. 96.

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJCAN) TÜRKİYE’DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

Komisyon tarafından hazırlanan on iki sayfalık Rusça muhtıra Rusya Başbakanı’na sunulmuştur.²⁰ Yusuf Akçura, İstanbul’da Rusya Mahkûmu Müslüman Türk Tatarların Hukukunu Müdafaa Komitesi (Cemiyeti) adında büyük bir siyasi teşkilat da kurmuştur. Komitede Tatarlardan, Yusuf Akçura, Abürreşid İbrahimov, Kırım Tatarlarından Mehmet Esad Çelebizade, Buharalı Mukimeddin Beycan, Azerbaycan Türklerinden Ali Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu gibi isimler yer almıştır. Bu isimlerden oluşan grup Avrupa’nın çeşitli başkentlerine (Sofya, Budapeşte, Viyana, Zürih, Berlin) giderek Rusya Türklerinin durumlarını anlatan konferanslar vermiştir. Hürriyet fikirlerini dünya kamuoyuna duyurmak için muhtıralar bile vermekten geri kalmamışlardır. Heyetin bu temasları ile ilgili Paris’te çıkan *Le Temps* Gazetesi “Moğollar Arasında” adlı haberde şöyle yazmıştır:

“Budapeşte’den alınan haberlere göre, 7 milyonu Türk, 6 milyonu Kırgız (Kazak) olan Rusya’nın 20 milyonluk Türk-Tatar ahalisinin temsilcileri şu günlerde Macaristan’a gelmiş bulunuyorlar, Heyet, Kont Tissa’ya Memorandum (muhtıra) sunmuştur. Bu muhtırada Kazan Hanlığı’nın yeniden kurulması gerektiği, İdil (Volga) ile Hazar denizi arasında kalan bölgenin tarafsızlaştırılması ve bu suretle ahalinin (Türklerin) medeniyetini koruma imkânının sağlanacağı ileri sürülmüştür. Heyet bundan sonra Berlin’e gidecektir.”²¹

Rusya dini işler başkanlığı bu haberlerin doğruluğunun araştırılmasını istemiş, Kazan valisi bu tür faaliyetlerin Yusuf Akçura ve Abdürreşid İbrahimov tarafından yapılabileceğini belirtmiştir. Kazan valisinin böyle bir tespitte bulunmasının altında yatan en büyük etken, bu iki ismin hem Osmanlı Devleti hem de Türk dünyası ile ilişkilerinin oldukça ileri olmasıdır. Ocak 1916’da Lozan’da “Rusya Mahkûmu Milletler” adlı bir konferans düzenlenmiş, konferansta Rusya mahkûmu milletler için kültür muhtariyeti meselesi görüşülmüştür. Dört mülteci Türk lideri olan Akçura, İbrahimov, Agayev ve Hüseyinzade, Rusya Müslümanları adına konuşarak, dini ve medeni muhtariyet yanında, kanuni kısıtlamaların kaldırılmasını ve seçim sisteminde değişiklikler yapılmasını talep etmişlerdir. Rusya Türklerinin Osmanlı İmparatorluğu ile federatif bir birlik kurma arzusunda bulduklarını belirten birkaç fikir de bu konferanslarda dile getirilmiştir.²² Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin siyasi ve askeri gücünden ziyade birleştirici güç olmasından çekindiği söylenebilir. Yüzyıllar boyunca halifelik makamının Osmanlı Devleti’nde bulunması bu birleştirici gücün temel taşlarından birisidir. Rusya Müslümanlarının hac vazifelerini yerine getirmek için kullandıkları yol güzergâhı Osmanlı topraklarından geçmekteydi. Din birlikteliği, kültürel birlikteliğin de canlı kalmasına imkân vermektedir.

XX. yüzyılın başlarında Türk dünyasının genelinde yaşanan gelişmeler ulusal uyanışın işareti olarak kabul edilmektedir. Kader anlayışının kaderciliğe büründüğü bir coğrafyanın yüzlerce yıllık esaret zincirlerini kırması kolay olmamıştır. Türk dünyası için lider konumda olan Osmanlı Devleti, iç siyasetteki istikrarsızlık ve dış siyasetteki yıkıcı unsurlarla mücadele halinde olduğundan Türk dünyasının taleplerine tam anlamıyla cevap verememiştir.²³ Sovyet rejimini ve Türkistan meselesini dış dünyaya anlatmak, buldukları ülkelerin kamuoylarını Türkistan konusunda bilgilendirmek, muhacir Türklerin yegâne hedefi haline gelmiştir. Bu hedeflerini gerçekleştirebilmek için öz yurtlarından binlerce kilometre uzakta Rusya’nın siyasi baskılarına rağmen faaliyet göstermişlerdir. Avrupa’nın siyasi yapısı ve özgürlük imkânlarının nispeten gelişmiş olması sebebiyle yayın faaliyetleri burada başlamıştır. Fakat Osmanlı Devleti’nin II. Meşrutiyet yıllarında kavuştuğu özgürlük, Türk dünyası basınının Anadolu’ya taşınmasına imkân vermiştir.

Tearif-i Müslimin Dergisi (Müslümanların Tanışması) Abdürreşid İbrahimov ve yakın arkadaşı olan Ahmed Teceddin tarafından 3 Nisan 1910 yılından itibaren İstanbul’da yayınlanmaya başlamıştır. Dergi dini, siyasi, tarihi ve felsefi konuların yanında Rusya Müslümanlarının genel durumundan da bahsediyordu. Dergi haftalık olarak ancak 30 sayı çıkarılabildiği görülmüştür. Bu dergi Rusya Türklerinin Kazan dışında çıkarmış oldukları ilk dergi olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Abdürreşid İbrahimov tarafından 2 Mart 1911 yılında yayın hayatına başlayan *İslam Dünyası Dergisi* 22 sayı çıkarılmıştır. Dergide İslam Dünyası, Rusya Müslümanları ve Balkan Savaşları konuları yoğun bir şekilde işlenmiştir. Derginin editörlüğünü Osman Cudi yapmıştır. Musa Carullah Bigi’nin derginin onuncu sayısında yayınlanan “Teessüf Etmiştim Artık Anladım” adlı makalesinin yayınlanmasından sonra dergi Şeyhülislamlık tarafından mahkemeye verilmiş yazı işleri müdürü hapis ve para cezasına çarptırılmıştır.²⁴ Görüldüğü üzere dergilerin yayın hayatı siyasetin tutumuna göre şekillenmiştir. Siyasi konular işlenirken belirlenen çizgilerin aşıldığı durumlarda dergiler yayın hayatına veda etmek zorunda kalmıştır. Farklı isimlerle yeni dergilerin birbiri ardına açılması, muhacir basının mücadeleden vazgeçmediğini göstermektedir.

²⁰ Halil İbrahim Akkuş, *Yusuf Akçura’nın Din ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2009, s. 10.

²¹ Devlet, age, s. 225-26.

²² Vasif Qafarov, *Türkiye Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1917-1922)*, çev. Eldeniz Recebov, Teas Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 59-60.

²³ Sebahattin Şimşir, *Azerbaycanlıların Türkiye’de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1999, s. 29.

²⁴ İsmail Türkoğlu, *Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s. 56.

Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de muhacir Türklerin basın faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki dergi sayıları oldukça kısıtlı olsa da zaman geçmeden Türkistanlılar basın çalışmalarına başlamıştır. İstanbul merkezli Türkistan Millî Birlik Hareketi'nin ilk girişimi, 1927 Haziran'ında "*Yeni Türkistan Dergisi*"nin yayınlanması olmuştur.²⁵ Dergiyi A. Zeki Velidi Togan ile Abdülkadir İnan yönetmiştir. Daha sonra bu isimlerin siyasetle ilgilenmeye başlaması üzerine Osman Kocaoğlu ile Mecdeddin Ahmet gazete yöneticiliğinde bulunmuştur. Mustafa Çokay da çok sayıda makalesi yayımlandığı için Yeni Türkistan Dergisi'nde etkin rol oynamıştır. Günümüzdeki genel kanağe göre, yönetiminde görünmüyor olsa da Mustafa Çokay hareketin öncülerindedir.²⁶ Genç Türkiye'nin siyasi ve ilmi hayatına büyük katkı sağlayacak olan A. Zeki Velidi Togan²⁷ ve Abdülkadir İnan²⁸ bu dergi vasıtasıyla seslerini dünya kamuoyuna duyurmuştur.

1930'lu yıllarla birlikte Türkistan'daki Sovyetleşen edebiyat ve basına karşı hariçte millî duygularla yayımlanan gazete ve dergilerden biri de *Yaş Türkistan* dergisidir. Bu dergi, 1929-1939 yılları arasında Paris'te Mustafa Çokay'ın editörlüğünde 117 sayı çıkmıştır. Dergi, Çokay'ın bütün yayıncılık hayatının en görkemli eseri olarak nitelendirilmektedir. Çokay'a göre, dergi Türkistan'ın bağımsızlığı yolundaki mücadelenin bayrağı olmuştur.²⁹ Derginin amaçları şu başlıklar altında değerlendirilebilir; Türkistan'ın millî istiklal taleplerini dünyaya duyurmak, Dünyanın değişik coğrafi bölgelerine dağılmış bulunan Türkistan muhacirleri arasındaki bağlantıyı temin etmek, Rus emperyalizmi altındaki Türkistan Türklüğü'nü millî birlik ve beraberliğe teşvik etmek, Türkistan Türklüğü'nün millî benliklerini ve kültürel varlıklarını korumaları için gerekli olan fikrî ve manevî yığınağı yapmak, Türkistanlılara sorumluluklarını hatırlatmak ve millî davayı telkin etmektir.³⁰ Rusya Türklerinin Avrupa başkentlerindeki faaliyetleri esasen meselelerini dünya kamuoyuna duyurma adına çok önemli girişimlerdir. Avrupa'da faaliyetler öncelikle basın alanında gerçekleşmiştir. Bunları yaparken de tarafsız ülkelere muhtıralar verilmiş, temaslar ise Türkiye'nin müttefiki olduğu devletlerle kurulmuş, Müttefik devletlerin kazanmasına bel bağlanmıştır. Fakat savaşı müttefiklerin kaybetmesi sonucunda Rusya Türklerinin çabalarından bir sonuç alınamamıştır.³¹ Sonuç olarak Rusya Türklerinin istekleri gerçekleşmese bile bu yolda yaptıkları çalışmalar davalarına bağlılıklarının bir göstergesi olması bakımından çok önemlidir.

3.1. Türkiye'de Kırımın (Tatarların) Yayın Faaliyetleri

Rusya'nın "sıcak denizlere inme politikası" çerçevesinde Türk dünyası topraklarını işgale başlamasıyla Türklerin Osmanlı'ya göçü başlamış, 1783 yılında Kırım'ın işgal edilmesiyle zirveye ulaşmıştır. Göç imkânı bulamayan ve Rus himayesinde yaşamaktan başka çıkar yolu olmayan Kırım Tatarları için ise kâbus başlamıştır. Rusya hâkimiyeti altındaki Kırım Tatarları öylesine asimile edilmeye çalışılmıştır ki Kırım Tatarca'sı bir dil olarak kabul edilmemiş ve Rusya tarafından eğitim öğretim dili olarak kullanılması da yasaklanmıştır.³² Rusya hem dini yönden hem de kültürel yönden Türk dünyasını asimile etmeye çalışmıştır. Tatar Aristokrasininin Rusya'nın asimilasyon politikasına karşı tepkisi iki yönlü olmuştur: Bir yandan Hıristiyanlığı yalnızca görünüşte benimseyerek sessiz bir şekilde direnmeyi sürdürmek, diğer yandan ise çocukların İslam'ın geleneksel eğitim merkezi olan Buhara'ya gönderilmesidir.³³ Rus hâkimiyetinden kaçarak Osmanlı'ya sığınan nüfus, genellikle Rumeli'ye yerleştirilmekteydi. Sadece bir kısmı Dobruca'ya (tarihi büyük Tatar yerleşim alanı) savunma amaçlı iskân edilmiştir. Anadolu'ya gelen Tatarların kaldıkları köyler nispeten izole edilmiştir.³⁴

Entelektüel milliyetçi Kırımın ile Osmanlı arasındaki iletişim, Jön Türkler döneminde kurulmuştur. Kırım Türklerinin ilk neşriyatı 33 yıllık İsmail Gaspıralı'nın "*Tercüman*" gazetesidir. Tercüman Gazetesi sadece Kırım Türklerinin değil bütün Müslüman-Türk dünyasının meselelerini ele alan ve birlik için çalışan bir gazetedir. Ancak 1905 yılına kadar siyasete girmemiş, temkinli bir tutum takip etmiştir.³⁵ 1905'te inkılâp fırtınaları eserken genellikle Akmescit'teki Tatar öğretmen okulundan mezun olan gençlerin Kırım Türklerine ait

²⁵ Ahat Andican, *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 15.

²⁶ Abdulvahap Kara, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 313.

²⁷ Rusya'ya karşı askeri ve siyasi mücadeleler vermiş, 1919 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti'ni kurarak cumhurbaşkanı olmuş, 1921'de kurulan Türkistan Millî Birliği'nin başkanı seçilmiş, Türkistan'daki siyasi kargaşadan kurtulmak için 1923'te İran'a geçmiş, 1925 yılında İstanbul'a gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, "Ahmet Zeki Velidi Togan", *DİA*, C. 41, 2012, s. 209.

²⁸ Zeki Velidi Togan ile Türkiye'ye sığınmıştır. Prof. Dr. Fuat Köprülü vasıtasıyla Türkiyat Enstitüsünde asistan olarak görev almıştır. 1935-1344 yılları arasında Ankara Üniversitesi DTC Fakültesinde profesör olarak çalışmıştır. Türk dünyası, Türk kültürü, örf adeti, dini mitolojisi ile ilgili çalışmalar yapmış, Türkiye'nin ilmi hayatına katkı sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nadir Devlet, "Türkiye'ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurtlar", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, s. 169.

²⁹ Kara, *age*, s. 314-315.

³⁰ Fatma Açık, "Nevai Şahsında Sovyet Bakış Açısının Yaş Türkistan Dergisi'nde Eleştirisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, 2009, s. 2.

³¹ Devlet, *age*, s. 228.

³² Ayşegül Aydıngün, "Kırım Tatarlarının Ana Vatana Dönüşü ve Kültürel Canlanma Sürecinde Dil ve Eğitimi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, C. 21, S. 1, 2004, s. 110.

³³ Faruk Uçar, *Dış Türker, Türk Dünyasının Parlayan Beş Yıldızı*, Fark Yayınları, Ankara 2007, s. 318.

³⁴ Bezanis, *agm*, s. 98.

³⁵ Zühal Yüksel, "Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayzazov", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2003, s. 422.

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJCAN) TÜRKİYE’DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

bir millî inkılâpçı hareket oluşturmak maksadıyla meydana getirdikleri gruba “Genç Tatarlar” (Kırım Türkçesiyle “Yaş Tatarlar”)” adı verilir. Zaman zaman Rus inkılâpçı gruplarıyla beraber çalışmış olmakla birlikte, Genç Tatar hareketi sosyalist fikirleri pek benimsemeyiz. Gazetesinde hemen hemen her konuda Türk dünyasını ilgilendiren haberleri yayınlayan Gaspıralı’yı pasif olmakla suçlayan Genç Tatarlar ayrıca O’nu umûmî Türk-Müslüman meselelerine fazla dalarak bizzat Kırım Türklerine ait meseleleri ikinci plâna attığı gerekçesiyle eleştirmişleridir.³⁶ Genç Tatarların böyle bir düşünce içerisinde olması yüzyıllardır süregelen kopukluğun bir göstergesidir. Tarihi süreç içerisinde Türk boylarının birlik olmayı başaramamasının sebebi de bu düşüncedir. Boylar arası rekabet, Türk’ü tutsaklığa götüren en büyük amildir. Dönemine göre oldukça ileri görüşlü olan ve Türk dünyasının birlikteliğini her türlü ahvalin önüne koyan Gaspıralı’nın anlaşılmanış olması çok da şaşılacak bir durum değildir.

İsmail Gaspıralı içinde bulunduğu devrin gerçeklerini çok iyi bir şekilde kavramış entelektüel bir aydındır. O, Atatürk’ün söylediği “*Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müesserdur*”³⁷ sözünü yıllar öncesinde benimsemiş bir Türk dünyası aydınıdır. Sınırları binlerce kilometre kareyi bulan koskoca bir milletin varlığını sürdürebilmesinin ancak Türk boyları arasında bir birliğin kurulmasıyla sağlanabileceğini ve bunun da ancak boylar arasında dil birliğinin oluşturulması ve yeni usuldeki bir eğitimle mümkün olacağına inanmıştır. Fikirlerini yayabilmek için en etkili yolun bir gazete çıkarmak olduğunu anlamış ve öyle de yapmıştır.³⁸ Ayrıca Gaspıralı İsmail Bey’in mücadelesinde varmak istediği netice; Rus idaresine düşen bütün Türkleri, İslam’a bağlı kalarak, modern bir eğitim sistemi ile ileriye götürmektir.³⁹ Kalkınmanın ve ilerlemenin birinci şartı eğitimidir ve eğitimsizlik Türk dünyasının geri kalmışlığına sebep olan en büyük amildir. Teknolojik ilerlemelerin gerisinde kalan milletlerin özgür yaşamalarına imkân yoktur ve teknolojiyi transfer eden de eğitimidir. Gaspıralı’nın uyguladığı eğitim modeli kadim inanışları yıkmış ve uyuyan bir milletin uyanması için vesile olmuştur. Kırım Tatarlarının Türkiye’de çıkarmış olduğu dergilerin sayısı azımsanamayacak kadar fazladır.

Göç ile Osmanlı topraklarına gelen Tatarlar ilmi açıdan oldukça faydalı işler yapmıştır. Öz yurdunda kalan ve mücadelesini kalemiyle sürdüren Tatar aydınlar da kurtuluşun yolunu Türk dünyasının birlikteliğinde bulmuşlardır. Türk dünyasının ve Osmanlı’nın dil birliği içinde olması konusu sıklıkla gündeme gelmiştir. Latin alfabesinin mi yoksa Arap alfabesinin mi birlikteliği sağlayacağı tartışılmıştır. Tatar halkının millî mücadele hareketinin öncülerinden olan Ayaz İshaki (1878-1954) Latin alfabesinin bölünmeye Arap alfabesinin ise birlikteliğe götüreceği konusunda fikir beyan etmiştir. O’na göre Latin alfabesine geçmek kültürel geçmiş ile bağlantıların kopması anlamına gelmekteydi. Yüzyıllardır kullanılan Arap alfabesi büyük bir edebiyatın doğmasına ve bu edebi eserlerin okunmasına imkân vermekteydi. Ayrıca Rusya Türklerinin ekseriyetinin Müslüman olmasından dolayı Arap alfabesi ile ibadet etmeleri bir diğer birleştirici unsur olarak görülmekteydi.⁴⁰ Türk dünyasının kullandığı Arap harflerinde bazı sadeleştirme ve yeni ilaveler yapılarak problem çözülmeye çalışılmış fakat başarılı olmamıştır. Nitekim XX. yüzyılın ikinci çeyreğiyle birlikte Latin alfabesine geçiş süreci de başlamıştır. Öncelikle 1922’de Sovyet Azerbaycan’ı Latin alfabesine geçmiştir.⁴¹ Ardından 1927’de Kırgız, Özbek ve Türkmenler 1928’de de Türkiye Latin alfabesine geçtiğini duyurmuştur. 1927-1930 yılları arası Türk dünyası için bir geçiş dönemi olmuş hem Latin hem de Arap alfabesi beraber kullanılmıştır.⁴²

Çarlık Rusya’nın yıkılmasından sonra kurulan Sovyetler Birliği, ilk dönemde kısmen verdiği özgürlük ortamını zaman içerisinde Komünist siyasetin baskıcı rejiminin etkisi altında demir parmaklıklar ile çevirmiştir. Türk dünyası için umut vadeden “self determinasyon” (kendi kaderini kendin tayin etme hakkı) kısa sürede yerini hüsrana ve hayal kırıklığına bırakmıştır. Yeni yönetimin öncekinden farksız hatta daha baskıcı olması Rusya Türklerinin farklı coğrafyalara göç etmesine sebep olmuştur. Sovyet döneminde büyük ölçekli olmasa da Tatar göçmenler Türkiye’ye çeşitli zamanlarda yerleşmiştir. 1919-51 yılları arasında Türkiye’de ayrı bir Tatar göçmen organizasyonu ya da bir yayın organı olup olmadığı konusu açık değildir. Ama o dönemde de bazı ünlü Tatar aktiviteleri mevcuttu. Cumhuriyet Dönemi’nde ilk dernek olarak 1952 yılında İstanbul’da Kırım Türk Kültür Derneği ortaya çıktı. Bu geçici organizasyonun örnek aldığı kişi eğitim reformları ile ünlü olan ve aynı zamanda Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralı’dır. Gaspıralı’nın “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*” sloganı sayesinde Ceditçilik akımı belirginleşmiştir.⁴³ Bu Tatar göçmen derneği uzak doğudan gelen sığınmacıların yardımıyla oluşturulmuştur. Ama bu dernek faaliyet gösterme şansı elde etmeden hemen dağıtılmıştır. Akabinde 1954’te İdil

³⁶ Yüksel, *agm*, s. 423- 425.

³⁷ Metin Arkan, “Gaspıralı’nın Türk Dünyasına Tesirleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, s. 72.

³⁸ Arkan, *agm*, s. 72.

³⁹ Mehmet Saray, *Kazakların Uyanışı*, TİKA Yayınları, Ankara 2004, s. 120.

⁴⁰ Hülya Argunşah, “Ayaz İshaki’nin Edebi Kişiliği “Üyge Taba” Romanı”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, s. 56.

⁴¹ Cem Karakılıç, Oğuzhan Aydın, “Azerbaycan’daki Latin Alfabesi Tartışmalarına Türkiye’deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (1923-1930)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 43, 2010, s. 196.

⁴² Edward Allworth, *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance, a historical Overview*, Duke University Press, Durham and London, 1994, p. 79-80.

⁴³ Ahat Andican, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul 1996, s. 111.

–Ural Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği kurulmuştur. Göçmen kaynaklara göre, İdil –Ural Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Dergisi 1955'te İstanbul'da yayımlanmıştır. Bu dergiyle alakalı olarak 47 sayfalık broşür Ayaz İshaki'nin ölümüne bağlı olarak İdil-Ural dergisinin ilk sayısına özel bir ek olarak çıkmıştır.⁴⁴

Kırım'dan Türkiye'ye göç eden muhacirler tarafından 1909'da "Tatar Cemiyet-i Hayriyesi" kurularak *Tonguç* gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Mirza Mehmet Sait öncülüğünde günlük gazete olarak bir yıl boyunca yayınlanmıştır. Yine 1909'da bir diğer gazete olan *Çolpan* ise Kırımlı Yakup Hilmi öncülüğünde İstanbul'da iki haftada bir yayınlanmıştır. Gazetede Kırım Türklerini yakından ilgilendiren birçok yazı yer almıştır.⁴⁵ *Kazan Dergisi*, Rusya Türklerinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de yayımladığı en iyi dergilerden birisidir. Derginin amacı; birinci sayısında Türk dünyasında Kazanlıları tanıtmak ve Rusya dışındaki Tatarlar arasındaki bağları güçlendirmek şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁶ 1969 yılında yayın hayatına başlayan ve 1970 yılında kısa süreliğine yayın durdurmak zorunda kalan dergi, üç aylık bir sürede İstanbul'da dil, fikir ve kültür konularında ünlenen bir yayın haline gelmiştir. Dergi, Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin bir parçası olarak yayınlanmıştır. Bu dernek Tukay Gençlik Kulübü ve geçici Tukay Bülteni'ne halef olarak ortaya çıkmıştır. Derneğe zengin Tatar iş adamı Ahmet Veli Menger tarafından para yardımı yapılmıştır. Menger de Uzak Doğu'da büyüyen ve vatan özlemini her daim yüreğinde hisseden zengin, hayırsever bir Tatar göçmendir. *Kazan Dergisi* 1978'de onun ölümünden sonra yayın hayatına devam edememiş ve kısa süre içerisinde yayını bitirmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ 1977 yılında ise İsmail Gaspıralı'nın "*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*" fikrini kendine şiar edinen Necip Abdülhamitoğlu tarafından *Dilde, Fikirde, İşte Birlik* Dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Aylık dış politika dergisi olarak özellikle Kırım Türkleri'nin tarihine ve 1944 Kırım Sürgünü'ne geniş yer vermiştir. Ancak dergi sadece 12 sayı yayınlanmış olup Şubat 1978'de son bulmuştur.⁴⁸

Kırım Mecmuası (1918-1919): Türkiye'deki muhacir basının öncülerinden olan bu dergi Kırım göçmenleri tarafından çıkarılmıştır. Mecmua 15 günde bir neşredilmiş olup 2 Mayıs 1918 ile 15 Mayıs 1919 tarihleri arasında toplam 23 sayı çıkartılmıştır. İlmî, dini, edebî, içtimai ve tarihi mevzuların işlendiği bu mecmua Kırım ile alakalı her konuyu gündeme getirmiş ve reaksiyon göstermiştir.⁴⁹ 1918 Mayısının başlarında Süleyman Sudi bazı sebeplerden dolayı derginin faaliyetlerini bir aydan fazla bir süre askıya almak zorunda kalmıştır. Kırım Mecmuası'nın 1918 de İstanbul'da kurulan "Kırım Talebe Cemiyeti" ve "Özgür Kırım"ı desteklediği için askıya alındığı söylenmektedir. Mecmuaya katkıda bulunanlar, Fahrettin Tonguç, Mehmet Niyazi, Ömer Seyfettin, Yusuf Vezirov, O.K. Hatif, Şevki Bektöre ve diğerleridir. Dergi, Türklüğü bölmek isteyenlerin karşısında bir tutum izlemiş, bağımsız Kırım Türklerinin haklarını dile getirmeye çalışmış, Dobruca Müslümanları'na da destek olmaya çalışmıştır.⁵⁰ Mecmuadaki yazarlar, Türk dünyasının birlikte hareket etmesi gerektiğini aksi halde bölünmenin parçalanmaya ve yok olmaya götüreceğini cesurca ifade etmiştir. Bu bağlamda Kırım Tatarlarından olan İsmail Gaspıralı'nın Türk dünyasına bıraktığı "Dilde, fikirde, işte birlik" mirası mecmuanın ana temasını oluşturmuştur.⁵¹ Böylelikle bir farkındalık yaratan bu mecmua sayesinde hem Kırımlılar hem de Türk dünyası Kırım bölgesinden haberdar olmuşlardır.⁵²

Emel Dergisi (1930-1940, 1960-...): Dergi yayın hayatına Avukat Müstecip H. Fazıl Ülküsal'ın girişimleri ile ilk olarak Romanya Pazarcık'ta Eski Türkçe olarak 1930 yılı ocağında başladı. Dergiye çok fazla katkı sağlayan şair Mehmet Niyazi, "*Emel*" isminin de fikir babasıdır. Türk'ün bağımsızlık emellerini dile getirmeyi amaç edinmiş bir dergiye de böyle bir isim uygun görülmüş olmalıdır. Dergi ilk iki yılında (1930-1931) 15 günde bir çıkacak şekilde 8-12 sayfa olarak yayınlanmıştır. 1932 yılından itibaren ayda bir kez çıkarılmıştır. *Emel Dergisi* Latince ve Türkçe olarak yayınlanmıştır. Dergi, Tatar milliyetçiliğinden ziyade Pantürkizm'e yönelmiştir. Derginin amaçları arasında Rus olmayan bütün milletlerin mücadelesinin bir parçası olmak vardır.⁵³ *Emel*'e en büyük katkıyı, eski savunma bakanlığı ve dış işleri bakanlığı görevini yapmış olan Cafer Seydahmet (Kırimer) yapmıştır. O, *Emel Dergisi*'ni 14. sayısından itibaren Kırım bağımsızlık davasının millî organı olarak ilan etmiştir.⁵⁴ *Emel*, 1917-40 yıllarında Kırım'da olan olaylar ile ilgili önemli bilgileri bünyesinde bulundurmaktadır. Aynı zamanda Kırım Tatarlarının ulusal kurtuluş hareketi, kültür ve tarihi

⁴⁴ Bezanis, *agm*, s. 97-98.

⁴⁵ Kemal Çapraz, *Kırım Tatar Türklerinde Basın (1881-1990)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990, s. 36.

⁴⁶ B. Tümen Somuncuoğlu, "Kazan Dergisi (1970-1980)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.13, S. 1, 2009, s. 74.

⁴⁷ Bezanis, *agm*, s. 98.

⁴⁸ Çapraz, *agt*, s. 38.

⁴⁹ Hasan Işık, Ahmet Doğan, "Genel Türk Tarihinin Kaynaklarından Süreli Yayınlar Bir Örnek: Kırım Mecmuası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, Aralık 2017, s. 126-127.

⁵⁰ Bezanis, *agm*, s. 108.

⁵¹ Işık, Doğan, *agm*, s. 129.

⁵² Ahmet Doğan, "Kırım Mecmuası'nda Türkçülük Algısı", ed. Ahmet Uysal, *Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi*, 5-8 Eylül 2018, s. 368.

⁵³ Neslihan Adıgüzel, *Bir Tarih Kaynağı Olarak Emel Dergisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2007, s. 11-12.

⁵⁴ Ömer Özcan, *Kırım Türklerinin Siyasî Önderi Cafer Seydahmet Kırimer Hayatı ve Eserleri*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, Ankara 2008, s. 27.

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJYAN) TÜRKİYE’DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

hakkında kısa denemeler ve Kırimer’in hatıralarını da içermektedir. Dergi, 1940 yılında çeşitli sebeplerden (en büyük sebep II. Dünya savaşıdır) dolayı yayınına ara vermek durumunda kalmıştır.⁵⁵

Emel Dergisi, 20 yıl aradan sonra 1960 Kasım’ında İstanbul’da, iki ayda bir çıkan kültür dergisi olarak tekrar yayınlanmaya başlamıştır. Dergiyi Muhasebeci İsmail Otar, kardeşi İbrahim Otar ve Kırimer’in Varşova muhitinden bir üyesi neşretmiştir. Derginin baş yazıcılığını Müstecip Ülküsal yürütmüştür Dergi, bazı uluslararası konferanslara, çağdaş gelişmelere, Rusya’nın ve Çin’in esir ettiği milletlerin aydınlanması konusundaki yorumlara, Kırim Türklerinin meselelerine ve Türk dünyasının birliğine odaklanmıştır. Dergi, Türkiye ile alakalı konulara uzak kalmadan, daha çok Türkiye dışında yaşayan, kendi millî bütünlüğünü ve millî sınırlarını oluşturmak isteyen, dış Türkler meselesine eğilmiştir. Genel olarak, Milliyetçi duyguları ve anti Komünist duyguları, ezilen milletleri, insan haklarını, demokrasinin gereksinim olduğunu, Rusya’daki insan haklarını, inanç özgürlüğünü işlemiştir. Ayrıca dönem dönem dünyada yaşanmış gerçeklere haber mahiyetinde yer vermiştir.⁵⁶ Dergi’nin önemli yazarları; Nurettin Ağat, Abdullah Zihni Soysal, Edige Kırimal, Selim Taygan, İsmail Otar, Müstecip Ülküsal, Cafer Seyadahmed Kırimer, Halil İnalçık, Zafer Karatay ve Hakan Kırimli’dir. Emel Dergisi’ne Türkistanlılar ve Azerbaycan göçmenleri, önemli katkıda bulunmuşlardır.⁵⁷ Emel Dergisi’ne göre, her ne pahasına olursa olsun muhacerette bulunan Kırimlılar vatanlarına dönmelidir. Ülkelerine dönmek isteyen Kırimlıların maddi sıkıntılar çektiğini ve bunları gidermek için Türkiye de dahil farklı ülkelerde bulunan varlıklı muhacirlerin destek vermesi gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla birlik ve beraberliğin ne kadar önemli olduğu defaatle dile getirilir.⁵⁸

Kırım Dergisi (1957-1960): İsmail Gaspıra’nın “Dilde, İşte ve Fikirde Birlik” sloganı çerçevesinde hareket eden ve kısa ömürlü olan 32 sayılı bu dergi, Mehmet Sevdıyar, Cafer Ortalan, Mustafa Çorbacı ve Sermet Arısoy tarafından Ankara’da çıkarılmıştır. Dergiyi finanse eden Ortalan olmuştur. Her sayı 1.000 kopya olarak çıkartılmıştır. Derginin 62 üyesi bulunmaktaydı. Sevdıyar’a göre dergi popüler olduğu kadar da etkiliydi. Kırım Dergisi Türkiye’deki Tatarların istihdam sorunlarına değinmiş, sahipsizliği vurgulamıştır. Oysa Kırım Türklerine yeteri kadar istihdam sağlanmıştı. Türk dünyasının tümüne yönelik yazılardan ziyade soydaşlarının davasına hizmet edecek şekilde hareket ettiği anlaşılmaktadır. İfade edildiğine göre Türk Millî İstihbarat (MİT)’in bir üyesi tarafından bunlar direk olarak uyarılmıştır. Derginin yayın politikasında kaymalar mevcuttu. Yayının içeriği o kadar önemli değildi, dinsel alana eğilim, Kırım Türklerinin edebiyatı üzerine kısa bir deneme, tarih, şiir, bazı memleket hatıraları da kabul ediliyordu. Dergi 1960 yılında yayın hayatına veda ederken yerini Emel Dergisi’ne bırakmıştır.⁵⁹

3.2. Türkiye’de Azerbaycanlıların Yayın Faaliyetleri

XX. yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan’dan Anadolu topraklarına büyük göçler olmamıştır. Asıl göçler I. Dünya Savaşı sonrasında görülmeye başlanmıştır. Azerbaycan göçmenlerinin bir kısmı 1918-25 yıllarında Türkiye’nin doğu illerine yerleştirilmiştir. Sovyet Rusya döneminde de küçük göçmen gurupları Türkiye’ye gelmiştir. Bu göçler değişik yollardan meydana gelmiş olsa da bazı zamanlarda İran üzerinden olmuştur.⁶⁰ Türkiye’deki Azerbaycan göçmenlerinin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Hatta Azerbaycan’dan gerçekleşen göç faaliyetleri Sovyet idarecilerinin bile dikkatinden kaçmamış dönemin raporlarına yansımıştır. Anadolu halkı ile tarihsel ve kültürel anlamda oldukça benzer özellikler taşıyan Azerbaycan göçmenleri başta Amasya olmak üzere birçok ilde yaşamaktadırlar.⁶¹ Bugün Azerbaycan kökenli göçmenler genellikle Kars, Erzurum, Amasya, Sivas ve Muş gibi doğu illerinde hayatlarını sürdürmektedir.⁶² Rusya Türkleri içerisinde Azerbaycanlılar öylesine vatanına düşkünlerdir ki vatan özlemlerini ve bağımsızlık arzularını muhaceret basınında cesurca ifade etmişlerdir. Elinden ilinden uzaklarda yaşamaya mahkûm edilseler de özgürlük için var güçleriyle çalışmışlar ve çok sayıda yayına imza atmışlardır.⁶³

Millî kuvvetlerin bir çatı altında toplanması maksadıyla 1924 yılında İstanbul’da Azerbaycan Millî Merkezi kuruldu. Bu aynı zamanda Kafkasya İstiklal Komitesi’nin bir koluydu. 1922 yılında Türkiye’ye gelen Mehmed Emin Resulzade, Türkçülük akımının etkisinde olmasından dolayı birçok Türkçü dergiye imza atmıştır. Resulzade sadece Azerbaycan Türklerinin değil Rusya mahkûmu diğer Türk ve Müslüman ülkelerin halklarının

⁵⁵ Bezanis, *agm*, s. 109; Adıgüzel, *age*, s. 12-13.

⁵⁶ Adıgüzel, *agt*, s. 15-16.

⁵⁷ Bezanis, *agm*, s. 109.

⁵⁸ Meryem Özer, *Kırım Tatarlarının Emel Dergisindeki Siyasî ve Kültürel Faaliyetlerinin İncelenmesi (1930-1998)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 83.

⁵⁹ Bezanis, *agm*, s. 108.

⁶⁰ Cem Karakılıç, Oğuzhan Aydın, “Azerbaycan’daki Latin Alfabeti Tartışmalarına Türkiye’deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (1923-1930)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 43, Erzurum 2010, s. 186.

⁶¹ Feride Mirişova, “Azerbaycan’dan Amasya’ya Göç ve Nedenleri”, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum*, ed. Zehra Aslan, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2022, s. 31-32.

⁶² Bezanis, *agm*, s. 117-118.

⁶³ Aygün Heşimzade Attar, “Azerbaycan Muhaceretinin Türkiye’deki Faaliyetleri (1920-1931)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Y. 8, S. 44, 2002, s. 622.

da savunuculuğunu üstlenmiştir.⁶⁴ Sovyet ideolojisine karşı en doğru silahın, bu ideolojiye karşı bir ideoloji geliştirmek olduğunu kavrayan Resulzade 1923'te *Yeni Kafkasya Mecmuasını* neşretti.⁶⁵ Türkiye'de Azerbaycan Türklerinin basın faaliyetleri 1923-31 yıllarında çok daha dinamik bir şekildeydi. Dergilerin başarıları çok yüksekti ve en önemlileri *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk*, *Odlu Yurt*, *Odlu Yurt Bülteni* ve *Bildirisi*'dir. Bu dergiler Polonya hükümeti tarafından desteklenmekteydi ve Musavat'ın solcu politikalarına bağlıydılar. 1932-52 yılları arasında Türkiye'de Azeri Milliyetçileri bilimsel ve kültürel alanda durgunluk göstermiş olmalarına rağmen, 1932-34 yıllarında *Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi* çıkarıldı.⁶⁶

Yeni Kafkasya (1923-27): Türkiye'de yayınlanan en eski, en uzun ve en özgün Rusya Türkleri'nin yayınlarından. 26 Eylül 1923'ten Kasım 1927'ye kadar ayda bir çıkarılan, 16 sayfalık Türkçe yayınlanan bir dergidir. Bu süre zarfında farklı görüşlere rağmen mecmua 95 sayı çıkmıştır. 1927'nin sonunda Dâhiliye Vekâleti'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince "muzır neşriyat" yaptığı gerekçesiyle kapatılmıştır.⁶⁷ Derginin kurucuları, Musavat'ın liderliğinde, Mehmet Emin Resulzade ve Seyyid Mehmet Tahir'di. Tahir aynı zamanda Kafkas Teali Cemiyeti'nin kurucularındandı. Bu dergi Kafkas Dağlıları Halk Partisi (KDHP) tarafından kardeş dergi olarak ilan edilmiştir.⁶⁸ Musavat'ın sol görüşünün bir aracı olsa da daha sonra, Bolşevik hükümeti altındaki bütün Türklerin sorunları ile ilgilenecektir. O, Bolşevizm karşıtı, Milliyetçi görüşün bir parçası olup, Sovyet Rusya'nın iç ve dış politikalarını eleştirdi.⁶⁹ Bu derginin amacı ve yayın politikası Resulzade'nin siyasi geçmişi ile doğru orantılıdır. Türkiye'de yayınlanmış olması derginin Sovyet denetiminden uzak kaldığı anlamına gelmemelidir.⁷⁰ Derginin kapatılmasından sonra Sovyetler Birliği Türkiye Cumhuriyeti'ne siyasi baskı kurmuş ve Mehmet Emin Resulzade'nin İstanbul'dan ayrılmasını istemiştir. Davası için Avrupa'ya muhacerette bulunan Resulzade, Azerbaycan'ın hürriyet davasını buradan dünyaya duyurmaya çalışmıştır.⁷¹

Azeri Türk (1928-31): 1 Ocak 1928'den, 28 Mayıs 1931'e kadar, İstanbul'da Türkçe (Vatansever, toplumsal, bilimsel, politik) bir dergi olarak çıkarılmıştır. Dergi Mehmet Sadık, Mehmet Emin Resulzade (aynı zamanda editördür) gibi Azeri milliyetçiler tarafından oluşturulmuştur. Derginin yayınlandığı dönemde Azerbaycan gerçekten çok zor günler geçirmektedir. Dergide özellikle, Azerbaycan petroleri, Azerbaycan'ın dünya ekonomisindeki yeri, Mart Olayları, Azerbaycan'daki Bolşevik karşıtı olaylar, Azerbaycan'ın doğal kültürü, Bolşevik rejimini yıkma girişimleri, Türkiye, Afganistan ve İran'daki yenilikler işlenmiştir.⁷² Ayrıca dergi Latin harflerine geçiş tartışmalarına da katılmıştır. Hatta derginin 1. yıl 10. sayısında Latin harfleri kullanılmış ve bu sayede Türkiye ve Türk dünyasının harf birliğine destek verilmiştir. Resulzade ve Mirza Bala bu konudaki görüşlerini açıkça ifade eden yazıları dergide kalemşör edasıyla yazmışlardır.⁷³

Yeşil Yaprak (1928): 1928 yılında İstanbul'da aylık bir dergi olarak çıkarılmıştır. Editörü, Mehmet Sadık Aran'dır.⁷⁴ 16 Haziran 1928'de yayın hayatına giren Yeşil Yaprak dergisi önceki dergilere nazaran nispeten kısa ömürlü olmuştur. Derginin içeriği kontrol edildiği zaman Azerbaycan Türkleri arasındaki fikir ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Dergi fazla hacimli olmamakla beraber 8 sayfa olarak yayınlanmış 3 ay gibi bir süre devam etmiştir. 1 Eylül 1928 tarihindeki 3. sayısından sonra yayınlanmamıştır. Derginin editörü olan Mehmet Sadık Aran'ın dışında Erdoğan ve Sisyanlı imzaları ile yazarlar da mevcuttur. Yeşil Yaprak Mecmuasının yayın politikasını anlamak için "Yolumuz" adlı yazıya bakmak yeterli olacaktır. Bu yazıda şöyle bir ifade: "*Yeşil Yaprak esaret zinciri altında bulunmak bedbahılığın düşen Azerbaycan'da senelerden beri tutuşan faciaya seyirci kalan cihana, onun derterini ıstıttirmek için yapılan neşriyata iştirak etmek maksadıyla intişar ediyor.*" yer almaktadır.⁷⁵ Derginin yayın politikasının bu denli siyasi bir söylem olması kısa ömürlü olmasındaki en büyük sebep olsa gerekir.

Oldu Yurt (1929-1931): Yeni Kafkasya ve Azeri Türk'e halef olarak çıkarılmaya başlanmıştır. 1 Mart 1929 ile Temmuz-Ağustos 1931 tarihleri arasında, milliyetçi Azerbaycan Türklerinin fikirlerini savunmak için,

⁶⁴ Belkıs Ulusoy, "Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin Türkiye'deki Basın Yayın Faaliyetlerinin Anadolu Fikir Hayatına Etkisi (1908-1931)", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 46, 2002, s. 420.

⁶⁵ Attar, *agm*, s. 627.

⁶⁶ Bezanis, *agm*, s. 118

⁶⁷ Adem Can, "Yeni Kafkasya Mecmuası", *Bilig*, S. 41, 2007, s. 109.

⁶⁸ M. Aydın Turan, "Promethe Hareketi'nde Kuzey Kafkasya Mültecileri: Kafkasya Dağlıları Halk Partisi (1926-1940)", *Tarih ve Toplum*, S. 161, 1997, s. 51-52.

⁶⁹ Bezanis, *agm*, s. 122.

⁷⁰ Saime Selenga Gökgöz, "Sovyet Karşıtı Azerbaycan Türk Siyasî Muhacir Neşriyatında "Türk İnkılâbı": Yeni Kafkasya ve Resulzâde Emin", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, Mart 2008, s. 17.

⁷¹ Serpil Sürmeli, Bilinmeyen Yönleriyle Kafkasya Müslümanlarının Bakü'deki İlk Kongresi (28 Nisan-3 Mayıs 1917), *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, S. 133.

⁷² Belkıs Ulusoy, "Azerbaycan Siyasi Göçmenlerinin En Önemli Yayın Organlarından Biri Olan Azeri Türk Dergisi", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2001, s. 224.

⁷³ Gökgöz, *agm*, s. 30.

⁷⁴ Bu derginin Bolu'da Muallimler Birliği tarafından 1 Aralık 1925 ile 31 Mayıs 1926 yılları arasında toplam 31 sayı olarak çıkartılan Yeşil Yaprak Dergisi'yle isim benzerliği olması dışında bir bağlantısı yoktur. Bkz. Fahri Kılıç, Murat Tarhan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Anadolu'dan Eğitime Bir Bakış: Yeşil Yaprak Dergisi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 1, 2018, s. 241.

⁷⁵ Sebahattin, Şimşir, "Türk Ocaklarının Azerbaycan Türklerine Desteği (1922-1931)", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 284, 2011.

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJYAN) TÜRKİYE’DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

aylık bir dergi olarak İstanbul’da 31 sayısı çıkmıştır. Her sayı 40-50 sayfa olarak neşredilmiştir. Derginin editörlüğünü Mehmet Emin Resulzade üstlenmiştir. Dergide, Pantürkizm, popülizm, radikalizm ve bağımsızlık konuları işlenmiş, Azerbaycan’ın bağımsızlığı için ses yükseltilmiştir.⁷⁶ Azerbaycan diasporasının bir yayın organı olarak muhacerette yayınlanan dergilerden birisidir.⁷⁷ Derginin imtiyaz sahibi A. Kazımzade, sorumlu müdürü ise Kemal Bey’dir. Dergi oldukça geniş bir coğrafyaya (Azerbaycan, Anadolu, İran, Afganistan, Avrupa) dağıtılmıştır. Dergideki bağımsızlık söylemleri Sovyet yöneticilerini rahatsız etmiş ve kısa süre içerisinde kapatılmıştır. Toplamda 31 sayı çıkarabilen dergi, özde Azerbaycan Türklerinin genelde ise bütün Türk dünyasının fikri hayatına katkı yapması bakımından önemlidir.⁷⁸

Oldu Yurt Mecmua Bülteni (1929-30): 28 Kasım 1929’dan, 26 Mart 1930’a kadar İstanbul’da, her bir sayısı üç sayfa olacak şekilde 60 sayı olarak çıkmıştır. Mehmet Emin Resulzade ve Mirza Bala tarafından neşredilmiştir. Zengin bir yazar kadrosuna sahip olan dergi, Türkiye, Azerbaycan ve İran’da etkili olmuştur. Bu dergide Azerbaycan’ın haksız istilası defaatle dile getirilmiş, Rusların çıkarttığı kargaşanın terör olaylarına sebep olduğu belirtilmiştir. Türklüğü bir de Türkiye’de boğmak lazım! diyen komünistlerin karşısında olarak Türkiye’ye destek olmayı amaç edinmişlerdir. Kendilerine gönülden bağlı olarak gördükleri soydaşlarını haberdar etmek, birlik ve beraberliğe sağlamak için bu yayın organını bir araç olarak kullanmışlardır.⁷⁹ Dergi’nin 3. sayısındaki makalede geçen şu satırlar: “İstiklal, o sönmeyen muhabbet bir meş’ale, Gönüllerde tutuşur, gözlerde sönsen bile!”⁸⁰ derginin yayın amacını açıkça ortaya koymaktadır.

Bildiriş (1930-1931): Haftalık bir dergi olarak, sosyal konular, edebi konular ve yeni haberleri yayınlamak için, 7 Ağustos 1930’dan, 10 Eylül 1931’e kadar İstanbul’da yayımlandı. Düzenlemesini Mirza Bala, yöneticiliğini de Abbas Kazım-zade üstlendi. Türkiye ve Avrupa’daki Azeri göçmen basını içerisinde önemli bir yere sahipti ve Musavat Party önemli bir dergi için önemli bir kişiliktir.⁸¹ Dergi hariçte hürriyet mücadelesi veren aydınların sesi olmayı hedeflemiş ve “Yeni Kafkasya” dergisiyle ortak payda da hareket etmiştir. Hatta Yeni Kafkasya dergisinin devamı niteliğinde olduğu da ifade edilebilir. Rus karşı yayınların birbiri ardına kapatılması sonucunda dergilerin dilinde yumuşama görülmüştür. Bu tarihten sonra çıkan dergiler Sovyet karşıtlığının dozunu düşürmek durumunda kalmıştır.⁸²

Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-34, 1954): Ocak 1932’den, Aralık 1934’e kadar olan dönemde, bilimsel bir dergi olarak İstanbul’da 36 sayısı çıkmıştır. Türk dünyasının sorunlarının gündeme getirilmesine yönelik çıkarılan bu yayında Azerbaycan’ın bağımsızlığının nasıl kazanılması gerektiği vurgulanmıştır. Azerbaycan’ın gelişmişliği ve bağımsızlığı her açıdan hak ettiği defaatle dile getirilmiştir. Derginin ilk sayısında Ahmet Caferoğlu; Azerbaycan’da cereyan eden olayların kamuoyu ile paylaşılması ve halkın bilinçlendirilerek kurulacak devletin daha sağlam temeller üzerine inşa edilmesi görevini üstlendiğini ifade etmiştir.⁸³ Düzenlemesini Ahmet Caferoğlu’nun⁸⁴ yaptığı bu derginin yönetim kuruluna, Sovyet Müslüman Türklerinden ünlü olan birkaç tanesi de katılmıştır. En önemlileri Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan, Mehmet Ağaoğlu ve Mirza Hacızade. Diğer önemli isimler ise, Abdullah Battal Taymas, Akdes Nimet Kurat, Hasan Abdullahoğlu, Cafer Seyitahmet, Ayaz İshaki, Fuat Köprülü’dür.⁸⁵

Türk Yolu ve Ergenekon Yolu (1951-1952): Mehmet Sadık Aran, Türk Yolu Dergisi’nin editörü ve aynı zamanda sahibidir. Mayıs 1951’de İstanbul’da edebi ve politik aylık bir dergi olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Genellikle Pantürkizm konusunu işleyen dergi 1952 yılından sonra yayını durdurmak zorunda kalmıştır. Ergenekon Yolu Dergisi de Türk Yolu Dergisi ile aynı çizgide yer almıştır. Temmuz 1951’de İstanbul’da edebi

⁷⁶ Bezanis, *agm*, s. 124.

⁷⁷ İsa Tosun, “Ermenistan ve Azerbaycan Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması”, *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies (JEMSOS)*, C. 2, S. 2, 2016, s. 237.

⁷⁸ Belkis Ulusoy, “Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin İstanbul’daki Basın Faaliyetleri (1923-1931)”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003, s. 166-168.

⁷⁹ Telli Korkmaz, Songül Ünal, “Azerbaycan’da “Kızıl İstila” Odlu Yurt Mecmuasına Yansayanlar”, *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 7, S. 1, 2017, s.119-120.

⁸⁰ Gültekin, “Kızıl İstila”, *Odlu Yurt Mecmuası*, S. 3, 1929, s. 85.

⁸¹ Bezanis, *agm*, s. 125.

⁸² Gököz, *agm*, s. 9.

⁸³ Ahmet Caferoğlu, “Birkaç Söz”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, S. 1, 1932, s. 3.

⁸⁴ Türkiye’nin ilmi hayatına büyük emeği olan Türkolog Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan’ın Gence şehrinde doğmuştur. Azerbaycan kurtuluş mücadelesinde aktif rol almış ardından muhacerette yaşamaya mecbur bırakılmıştır. İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde tahsil görmüş, 1921-1929 yılları arasında Avrupa’da yaşamış ve büyük Türkologlardan (F. Gieze, C. Brockelman, W. Bang, A. von Le Coq gibi) dersler almıştır. Atatürk’ün Türklük için umde olarak ifade ettiği ilkelerden ayrılmadan 1938’de İstanbul Üniversitesi’nde Profesörlüğe tayin edilmiştir. Almanca, Rusça ve Arapça gibi dilleri bilmesi olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını etkilemiştir. Türk Dünyası’nın sorunların dile getirmekten çekinmeyen Caferoğlu, Türkoloji alanındaki çalışmalarıyla büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebülfez Kulu Amanoğlu, “Ahmet Caferoğlu ve Türkoloji”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluş ve gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, s. 47-48.

⁸⁵ Mehmet Özden, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Türkçü Göçmen Neşriyatı: Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-1934) Örneği”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2005, s. 1.

ve politik aylık bir dergi olarak bir sayısı çıkmıştır. Editörü Mehmet Sadık Aran'dır.⁸⁶ Dergi dönemin koşulları gereği yayın hayatına devam edememiştir. Azerbaycan halkının göç konusundaki tutumuna derginin tek sayısında yer verilmiştir. Hazar Denizi'nin ortasında yer alan ve büyük bir toplama kampı görevi gören Nargin Adası'nda birçok Azerbaycan Türkü esir tutulmaktaydı. Bunların kaçırılması ve Bakü, İran, Tebriz yoluyla Anadolu'ya getirilmesi, Karabağ vatandaşlarının esirlere davranışları derginin satırlarında yer bulmuştur.⁸⁷

Azerbaycan (1952- Yayın Hayatı Devam Ediyor): Bu dergi, Azerbaycan Kültür Derneği'ne bir ek olarak Ankara'da Türkçe dizin şeklinde çıkarılmaya başlandı. Bu derginin amacı Azerbaycan ve Türk dünyasının sorunlarını dile getirmek ve birlik çağrısı yapmaktır. Dolayısıyla “*Birlik Barıştır*” sloganını kendisine yol seçmiştir. Bu dergi Avrupa'da ve Türkiye'de bulunan göçmen yazarlara büyük hizmet etmiştir. Özellikle 1950 ve 1960'larda Azerbaycan'a katkıda bulunanlar, Süleyman Tekiner, Abdulvahap Yurtsever, Kerim Oder, Ali Azertekin, Hüseyin Baykara, Mehmet Kengerli ve Ahmet Yaşat'tır. Dergi'nin 375. sayısında yer alan; Azerbaycan Türk'ü bağımsızlığını nasıl kazandı? Azerbaycan Türk'ünün kahramanlık destanı ne? gibi ifadeler derginin içeriği hakkında fikir vermektedir. Derginin bu sayısında Azerbaycan'ın 70 yıl Rus esaretinde kalmasının sebepleri üzerine fikirler beyan edilmiş ve sorulara cevaplar aranmıştır.⁸⁸

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca bağımsızlık tutkusundan ve özgür yaşamından ödün vermeyen Türkler, çeşitli sebepler nedeniyle Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiş bu durum ise uzun soluklu bir mücadelenin başlangıcı olmuştur. Tarihi süreçte içerisindeki boylar arası kavgalar bu tutsaklığın en büyük nedenlerindedir. Ortak düşmana karşı birlik olmayı başaramayan Türk boyları öz yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bütün arzusu bağımsızlık olan ve kendi bayrağı, kendi dili, kendi kültürünü yaşatabilecekleri bir devlet çatısı altında toplanmayı amaç edinen Muhacir Rusya Türkleri, kurşunla değil kalemle savaşıma mecbur kalmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden Osmanlı Devleti topraklarına göçler başlamıştır. Bu göçler neticesinde yüzyıllardır ayrı kalan ve farklı kültürleri yaşayan Kuzey ve Güney Türklüğü bir arada yaşamaya başlamıştır. Vatanlarından uzakta yaşayan muhacirler Osmanlı'nın ve Türkiye'nin ilmi hayatına büyük katkılar sağlamıştır. Dönemin şartları gereği Türk devleti tarafından bazen desteklenmişler bazen de uyarılmışlardır. Türk eğitim hayatında da aktif olan muhacirler birçok ilim adamının yetişmesine vesile olmuştur. Farklı ülkelerde bağımsızlık ve hürriyet konusunda yayınlar yapmayı kendilerine şiar edinen Türk dünyası Aydınları, İsmail Gaspıralı'nın “Dilde Fikirde İşte Birlik” çağrısını sürekli dile getirmişlerdir. Çeşitli Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de onlarca dergi yayınlanmıştır. Türk dünyasının birleşmesini hayal eden yüzlerce yazar bu yayınlarda kalemlerini kullanmıştır. Rusya Türklerinin bu aydın ve kalemi güçlü simaları arasında kendi içinde çekişmelerin ve rekabetin olduğu zamanlarda olmuştur. Bunun yanında birlikte hareket edip ortak yayınlar çıkaranlar da görülmüştür. Uzun istila döneminden sonra Türk dünyası halen kültürünü ve dilini bu denli saklayabilmişse bu çalışmaların çok büyük katkısı olmuştur. Kültürel birlik olmadan siyasi birliğin olmayacağını dile getiren Gaspıralı'nın fikirlerine oldukça ehemmiyet veren Rusya Türkleri, Türkiye ile bağlarını her zaman için güçlü tutmuştur. Bu dönemde tam bağımsız olan tek Türk devletinin Türkiye olması, Türk dünyasının bütün fertlerinin umut kaynağı olmasına vesile olmuştur. Gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde çıkartılan dergilerde her zaman için Türkiye övgüyle anılmış basın yayın faaliyetlerinde hareket noktası haline gelmiştir. Türkiye'nin banisi Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Muhacir Rusya Türkleri için her daim övünç kaynağı olmuştur. Muhacerette özgürlük nöbeti tutan yüzlerce Türk dünyası aydınının vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi, o günün şartlarında amacına tam manasıyla ulaşamamış gibi görünse de günümüzde bağımsız olan birçok Türk devletinin temellerinde bu aydınların fikirleri bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

AÇIK, Fatma, “Nevai Şahsında Sovyet Bakış Açısının Yaş Türkistan Dergisi'nde Eleştirisi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, 2009, ss. 909-918.

ADIGÜZEL, Neslihan, *Bir Tarih Kaynağı Olarak Emel Dergisi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

AKAYEV, Orazpolat, “Rus ve Sovyet Rejimine Karşı Mücadele Eden, Türkiye ile Bağlantılı Olan Türkmen Muhafızları”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, ss. 23-32.

⁸⁶ Bezanis, *agm*, s. 126.

⁸⁷ Mehmet Sadık Aran, “Kardaş Kömeği”, *Ergenekon Yolu*, S. 1, 1951, s. 6.

⁸⁸ Gurban Huseynov, “Azerbaycan'ın Bağımsızlığında 20 Ocak Olayları”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S. 373, Ocak 2008, s. 32.

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJCAN) TÜRKİYE'DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

AKKUŞ, Halil İbrahim, *Yusuf Akçura'nın Din ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2009.

AKYÜZ, Jülide, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, S. 46, Yaz 2008, ss. 37-56.

ALLWORTH, Edward, *Central Asia: 130 Years of Russian Dominance, a historical Overview*, Duke University Press, Durham and London, 1994.

AMANOĞLU, Ebülfez Kulu, "Ahmet Caferoğlu ve Türkoloji", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, ss. 47-51.

ANDİCAN, Ahat, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul 1996.

ANDİCAN, Ahat, *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006.

ARABACI, H. Murat, "1783 Yılından Sonra Kırım Türklerinin Osmanlı Devleti İle Kültürel İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2008, ss. 66-71.

ARABACI, H. Murat, "Türkiye'de Kurulan İlk Kırım Türk Teşkilatları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2008, ss. 47-65.

ARAN, Mehmet Sadık, "Kardeş Kömeği", *Ergenekon Yolu*, S. 1, 1951, ss. 6.

ARGUNŞAH, Hülya, "Ayaz İshaki'nin Edebi Kişiliği "Üyge Taba" Romanı", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, ss. 53-65.

ARIKAN, Metin, "Gaspıralı'nın Türk Dünyasına Tesirleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, ss. 69-76.

AYDINGÜN, Ayşegül, "Kırım Tatarlarının Ana Vatana Dönüşü ve Kültürel Canlanma Sürecinde Dil ve Eğitimi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, C. 21, S. 1, 2004, ss. 107-122.

BAYKARA, Tuncer, "Ahmet Zeki Velidi Togan", *DİA*, C. 41, 2012, ss. 209-210.

BEZANİS, Lowell, "Soviet Muslim Emigres in The Republic of Turkey", *Central Asian Survey*, Volume 13, Issue 1, 1994, ss. 59-180.

CAFEROĞLU, Ahmet, "Birkaç Söz", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, S. 1, 1932, ss. 2-4.

CAN, Adem, "Yeni Kafkasya Mecmuası", *Bilig*, S. 41, 2007, ss. 109-122.

ÇAPRAZ, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2011, ss. 51-78.

ÇAPRAZ, Kemal, *Kırım Tatar Türklerinde Basın (1881-1990)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1990.

DEMİRBAŞ, İhsan, "Rusya Türklerinin II. Meşrutiyet'e Bakışları Hakkında Notlar (1908-1909)", *Dîvân Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 24, 2008, ss. 185-195.

DEMİRBAŞ, İhsan, *Rusya Türkleri (Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları) ve Rus Basınında II. Meşrutiyet (1908-1909)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

DEVLET, Nadir, "Türkiye'ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurtlar", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1996, ss. 161-173.

DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK, Ankara 1999.

DOĞAN, Ahmet, "Kırım Mecmuası'nda Türkçülük Algısı", ed. Ahmet Uysal, *Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi*, 5-8 Eylül 2018, ss. 363-369.

EVCİ, Tevfik, *Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2006.

GÖKGÖZ, Saime Selenga, "Sovyet Karşıtı Azerbaycan Türk Siyasî Muhacir Neşriyatında "Türk İnkılabı": Yeni Kafkasya ve Resulzâde Emin", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, Mart 2008, ss. 7-47.

- GÜLTEKİN, “Kızıl İstila”, *Odlu Yurt Mecmuası*, S. 3, 1929, ss. 85.
- HEKİMOĞLU, Vecihi Sefa Fuat, “İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği İdeali”, *History Studies*, C. 1, S. 1, 2009, ss. 297-317.
- HEŞİMZADE ATTAR, Aygün, “Azerbaycan Muhaceretinin Türkiye’deki Faaliyetleri (1920-1931)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Y. 8, S. 44, 2002, ss. 620-632.
- HUSEYNOV, Gurban, “Azerbaycan’ın Bağımsızlığında 20 Ocak Olayları”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S. 373, Ocak 2008, ss. 32-34.
- IŞIK, Hasan, DOĞAN, Ahmet, “Genel Türk Tarihinin Kaynaklarından Süreli Yayınlarla Bir Örnek: Kırım Mecmuası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, Aralık 2017, ss. 123-140.
- KARA, Abdulvahap, *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay’ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, İstanbul 2002.
- KARAKILIÇ, Cem, AYDIN, Oğuzhan, “Azerbaycan’daki Latin Alfabeti Tartışmalarına Türkiye’deki Azerbaycan Matbuatının Bakışı (1923-1930)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 43, 2010, ss. 181-203.
- KILIÇ, Fahri, TARHAN, Murat, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Anadolu’dan Eğitime Bir Bakış: Yeşil Yaprak Dergisi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 1, 2018, ss. 241-262.
- KORKMAZ, Telli, ÜNAL, Songül, “Azerbaycan’da “Kızıl İstila” Odlu Yurt Mecmuasına Yansıyanlar”, *Neveşir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 7, S. 1, 2017, ss. 109-121.
- MİRİŞOVA, Feride, “Azerbaycan’dan Amasya’ya Göç ve Nedenleri”, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum*, ed. Zehra Aslan, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2022, ss. 22-34.
- ÖZCAN, Ömer, *Kırım Türklerinin Siyasî Önderi Cafer Seydahmet Kırimer Hayatı ve Eserleri*, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, Ankara 2008.
- ÖZDEN, Mehmet, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Türkçü Göçmen Neşriyatı: Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-1934) Örneği”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2005, ss. 1-35.
- ÖZER, Meryem, *Kırım Tatarlarının Emel Dergisindeki Siyasî ve Kültürel Faaliyetlerinin İncelenmesi (1930-1998)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003.
- ÖZKAYA, Yılmaz, “Rusya Müslümanlarının Türkiye’de Tanıtılmasında Yusuf Akçura’nın Rolü”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 23, 2007, ss. 95-104.
- PUL, Ayşe, “Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi’nin Bir Mektubu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, 2011, ss. 413-423.
- QAFAROV, Vasif, *Türkiye Rusya İlişkilerinde Azerbaycan Meselesi (1917-1922)*, çev. Eldeniz Recebov, Teas Yayıncılık, İstanbul 2018.
- SARAY, Mehmet, *Kazakların Uyanışı*, TİKA Yayınları, Ankara 2004.
- SOMUNCUOĞLU, B. Tümen, “Kazan Dergisi (1970-1980)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y.13, S. 1, 2009, ss. 71-90.
- SÜRMEİLİ, Serpil, “Bilinmeyen Yönleriyle Kafkasya Müslümanlarının Bakü’deki İlk Kongresi (28 Nisan-3 Mayıs 1917)”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 4, S. 8, Yaz 2011, ss. 127-138.
- ŞİMŞİR, Sebahattin, “Türk Ocaklarının Azerbaycan Türklerine Desteği (1922-1931)”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 284, 2011.
- ŞİMŞİR, Sebahattin, *Azerbaycanlıların Türkiye’de Siyasî ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1999.
- TOSUN, İsa, “Ermenistan ve Azerbaycan Diaspora Politikalarının Karşılaştırılması”, *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies (JEMSOS)*, C. 2, S. 2, 2016, ss. 217-251.
- TURAN, M. Aydın, “Promethe Hareketi’nde Kuzey Kafkasya Mültecileri: Kafkasya Dağlıları Halk Partisi (1926-1940)”, *Tarih ve Toplum*, S. 161, 1997, ss. 49-57.

RUSYA TÜRKLERİNİN (KIRIM, AZERBAJCAN) TÜRKİYE’DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI ÇERÇEVESİNDE YAYIN FAALİYETLERİ

TÜRKOĞLU, İsmail, *Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

UÇAR, Faruk, *Dış Türkler, Türk Dünyasının Parlayan Beş Yıldızı*, Fark Yayınları, Ankara 2007.

ULUSOY, Belkıs, “Azerbaycan Siyasi Göçmenlerinin En Önemli Yayın Organlarından Biri Olan Azeri Türk Dergisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 11, 2001, ss. 223-233.

ULUSOY, Belkıs, “Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin İstanbul'daki Basın Faaliyetleri (1923-1931)”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 16, 2003, ss. 147-175.

ULUSOY, Belkıs, “Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin Türkiye’deki Basın Yayın Faaliyetlerinin Anadolu Fikir Hayatına Etkisi (1908-1931)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 46, 2002, ss. 418-422.

YETİŞGİN, Mehmet, “Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2006, ss. 671-702.

YÜKSEL, Zühal, “Kırım Tatar Millî Hareketi ve Hasan Sabri Ayvazov”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2003, ss. 421-434.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

